Azərbaycan və inkişaf etmiş ölkələrdə məktəbdaxili zorakılığa qarşı siyasətlərin müqayisəli təhlili

written by Alper Gurbanli Alpər Qurbanlı

Məktəblərdə bullinq (həmyaşıd zorakılığı və təzyiqi) geniş yayılmış problemdir və bu hal şagirdlərin psixoloji, sosial və təhsil nəticələrinə ciddi təsir göstərir. Bu, şagirdlərin rifahını zəiflədir, sosial inkişafını pozur və öyrənmə nəticələrinə mənfi təsir edir. Psixoloji dəstək mexanizmləri mühüm olsa da, qarşısının effektiv şəkildə alınması üçün məktəblər və digər institutlarda icrası məcburi olan aydın hüquqi çərçivələrin mövcudluğu zəruridir. Beynəlxalq məlumatlar göstərir ki, bullinq Azərbaycanda hələ də ciddi problemdir. 2022-ci il Beynəlxalq Şagird Qiymətləndirilməsi Proqramına (PISA) əsasən, Bakı şəhərində şagirdlərin əhəmiyyətli hissəsi bullinqə məruz qaldığını bildirir. Bu isə mövcud tədbirlərin yetərli icra mexanizmləri və hesabatlılıq baxımından zəif ola biləcəyini göstərir. Bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə bullinq təkcə uyğun olmayan davranış kimi deyil, həm də uşaqların müdafiəsi məsələsi kimi qiymətləndirilir və hüquqi öhdəliklər yaradır. Məktəblər yalnız baş vermiş hallara reaksiya verməyə deyil, eyni zamanda profilaktik tədbirləri institusional vəzifələrinin tərkib hissəsi kimi həyata keçirməyə də borcludurlar. Bu məqalə Azərbaycan, Birləşmiş Krallıq və Finlandiya nümunəsində müqayisəli təhlil apararaq hüquqi və institusional çərçivələrin zorakılığın qarşısının alınmasına təsirini araşdırır.

Nümunə: Birləşmiş Krallıq

Birləşmiş Krallıq məktəblərdə bullinqin qarşısının alınması məsuliyyətini aydın şəkildə müəyyən edən kompleks hüquqi

çərçivə formalaşdırıb. 1998-ci il Təhsil Qanunu və 2002-ci il Təhsil Qanununun 175-ci maddəsi məktəblər üçün uşaqların təhlükəsizliyini təmin etmək və onların rifahını təşviq etmək üzrə hüquqi öhdəliklər müəyyən edir (Legislation.gov.uk 1998; Legislation.gov.uk 2002). Bu qanunlar məktəbləri bullinqə qarşı siyasətlər qəbul etməyə və onları ümumi qoruma mexanizmlərinə inteqrasiya etməyə məcbur edir, beləliklə, məsuliyyət ailələrdən təhsil müəssisələrinə keçir. Bununla belə, güclü hüquqi bazaya baxmayaraq, Birləşmiş Krallıqda bullinq səviyyəsi nisbətən yüksək olaraq qalır və şagirdlərin təxminən 27–28 faizi bullinqə məruz qaldığını bildirir. Hüquqi öhdəliklərlə faktiki nəticələr arasındakı bu fərq əlavə izah tələb edir. Bunun səbəblərindən biri daha inkişaf etmiş hesabat mexanizmlərinin mövcudluğudur ki, bu da digər ölkələrlə müqayisədə daha yüksək göstəricilərin qeydə alınmasına səbəb ola bilər. Mədəni faktorlar da rol oynaya bilər, çünki bullinqə qarşı aşağı tolerantlıq və yüksək maarifləndirmə şagirdlərin daha çox məlumat verməsinə səbəb olur. Bununla yanaşı, bullinqin davam etməsi göstərir ki, təkcə qanunvericilik kifayət deyil, effektiv icra, məktəb mühiti və müəllimlər ilə şagirdlərin gündəlik davranış praktikaları da bu hüquqi normaların real tətbiqini müəyyən edən əsas amillərdir.

Nümunə: Finlandiya

Finlandiya zorakılığın qarşısının alınmasında uğurlu model kimi təqdim olunur və burada hüquqi mühit özündə sübutlara əsaslanan müdaxilələri ehtiva edir. Ümumi uşaq müdafiəsi qanunları hüquqi baza yaratsa da, Finlandiya yanaşması daha çox məktəb səviyyəsində sistemli profilaktik proqramlara əsaslanır. Ən məşhur proqramlardan biri KiVA (Kiusaamista Vastaan) proqramıdır. Bu proqram yalnız bullinq törədənlərə və qurbanlara deyil, həm də müşahidəçilərə fokuslanır, çünki onlar sosial dinamikaya ciddi təsir göstərirlər. Proqram bullinqin baş verdiyi sosial mühiti dəyişdirməyə yönəldilib (Invest Research Centre 2024). Empirik sübutlar bu yanaşmanın effektiv olduğunu göstərir. *PISA* 2022 məlumatlarına görə,

Finlandiyada şagirdlərin yalnız 15–18 faizi bullinqə məruz qaldığını bildirir ki, bu da İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT) ölkələrinin orta göstəricisindən aşağıdır. Tədqiqatlar həmçinin göstərir ki, KiVA proqramı zorakılıq hallarının azalmasına səbəb olmuş və digər kontekstlərdə, o cümlədən Birləşmiş Krallıq məktəblərində də uğurla tətbiq edilmişdir (Cardiff Universiteti 2024). Finlandiya nümunəsi göstərir ki, hüquqi çərçivələr yalnız yaxşı dizayn olunmuş, sübutlara əsaslanan müdaxilələrlə tamamlandıqda maksimum effektivlik əldə edir.

Nümunə: Azərbaycan

Azərbaycanda bullinqlə mübarizə əsasən ümumi uşaq müdafiəsi və zorakılığın qarşısının alınması siyasətləri çərçivəsində həyata keçirilir. Siyasət sənədləri uşaqların zərərdən qorunmasının vacibliyini tanısa da, məktəblər üçün zorakılığa qarşı tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edən aydın hüquqi öhdəliklər müəyyən etmir. Bu sahədə əsas siyasət aləti Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin (2020) strategiyasıdır ki, bu sənəd uşaqların qorunması ilə bağlı ümumi məqsədləri müəyyən edir. Lakin bu strategiya hüquqi baxımdan məcburi xarakter daşımır və daha çox tövsiyələr toplusu kimi fəaliyyət göstərir. Məktəblərə profilaktik tədbirlər görmək tövsiyə olunur, lakin onların bunu etməsi üçün formal öhdəlik və ya tələblərə əməl edilmədiyi halda hər hansı sanksiya mexanizmi mövcud deyil.

PISA 2022 məlumatlarına əsasən, Bakıda şagirdlərin 21 faizi ən azı ayda bir dəfə bullinqə məruz qaldığını bildirir. Bu göstərici ehtiyatla şərh olunmalı olsa da, qarşısının alınması və icra sahəsində davamlı çətinliklərin mövcudluğuna işarə edir. Beynəlxalq təşkilatların hesabatları da monitorinq və hesabatlılıq mexanizmlərində zəiflikləri, xüsusilə effektiv nəzarət və icra prosedurlarının olmamasını qeyd edir. Eyni zamanda, Avropa Şurası tərəfindən maliyyələşdirilən layihələr kimi xarici təşəbbüslər təlim və institusional dəstək vasitəsilə uşaq müdafiəsi sistemlərini gücləndirməyə çalışır.

Lakin qısamüddətli beynəlxalq proqramlardan asılılıq ölkədaxili davamlı siyasi iradənin və institusional potensialın yetərli olmadığını göstərir (Council of Europe 2025). İrqçilik və Dözümsüzlüyə Qarşı Avropa Komissiyasının 2023-cü il hesabatı da monitorinq və icra sahəsində sistemli problemləri vurğulayır (ECRI 2023). Xüsusilə, Komissiya Ombudsmanın fəaliyyəti və hüquqi tətbiq mexanizmləri üzrə “monitorinqin çatışmazlığını” tənqid edir.

Azərbaycan nümunəsi göstərir ki, zorakılığın siyasət məsələsi kimi tanınması kifayət deyil. Aydın hüquqi öhdəliklər, effektiv monitorinq mexanizmləri və ardıcıl icra olmadan profilaktik tədbirlərin təsiri məhdud olaraq qalır.

Müzakirə və nəticə

İƏİT-in *PISA* 2022 məlumatları göstərir ki, hökumətlər məktəblər üçün bullinqin qarşısının alınmasını tələb edən aydın və icrası məcburi hüquqi öhdəliklər müəyyən etdikdə, bullinq halları üzrə bildirilən göstəricilər azalmağa meyl göstərir. Bu çərçivədə Azərbaycan nümunəsi bullinqin cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməsi kimi deyil, daha çox hüquqi sistemin məhdud icra potensialının əksi kimi qiymətləndirilməlidir (OECD 2023). Eyni zamanda, *PISA* nəticələri göstərir ki, Azərbaycanda şagirdlər, Birləşmiş Krallıqda olduğu kimi, bullinqlə qarşılaşdıqda tez-tez ailə üzvlərinə müraciət edirlər. Bu cür qeyri-formal dəstək mexanizmləri müəyyən dərəcədə mənfi təsirləri azalda bilsə də, institusional məsuliyyəti əvəz edə bilməz. Hüquqi baxımdan qarşısının effektiv şəkildə alınması üçün məktəblərin könüllü və ya qeyri-formal reaksiyalara deyil, icrası məcburi hüquqi öhdəliklərə tabe olması zəruridir.

Birləşmiş Krallığın təcrübəsi göstərir ki, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş öhdəliklər məktəblər üçün aydın məsuliyyət çərçivəsi yarada bilər. Məsələn, 2002-ci il Təhsil Qanunu məktəblərə hüquqi cəhətdən məcburi qoruyucu vəzifələr yükləyir və məhkəmələr bu öhdəlikləri qanunun mətninə əsaslanaraq şərh

edirlər. Bu yanaşma hüquqi öhdəliklərin mənbəyinin sosial şərhlərdən deyil, qanunvericiliyin dəqiq ifadəsindən irəli gəldiyini vurğulayan tekstualist yanaşmanı əks etdirir. Bununla belə, ölkələrarası müqayisələr mühüm məhdudiyyətləri də ortaya qoyur. Birləşmiş Krallıqda bullinq səviyyəsi təxminən 27–28 faiz təşkil etdiyi halda, Azərbaycan üzrə mövcud məlumatlar Bakıda bu göstəricinin 21 faiz olduğunu göstərir. Lakin bu rəqəmlər birbaşa müqayisə oluna bilməz, çünki Azərbaycanda ölkə üzrə əhatəli statistik məlumatlar mövcud deyil. Buna görə də nisbi effektivlik barədə nəticələr ehtiyatla çıxarılmalıdır.

Daha geniş mənada, bu müqayisə hüquq ilə nəticələr arasındakı əlaqənin birbaşa və sadə olmadığını göstərir. Güclü hüquqi çərçivələr avtomatik olaraq zorakılığı aradan qaldırmır. Mədəni amillər, hesabatlılıq təcrübələri və icranın keyfiyyəti müşahidə olunan nəticələri formalaşdıran əsas faktorlardır. Bəzi hallarda daha yüksək göstəricilər faktiki yayılmanın yüksək olmasını deyil, daha yüksək məlumatlılıq və hadisələrin bildirilməsinə hazırlığın artmasını əks etdirə bilər. Bu baxımdan, Birləşmiş Krallıq və Azərbaycan arasındakı müqayisə formal hüquqi normalarla onların praktik tətbiqi arasındakı fərqi aydın şəkildə göstərir. Qanunlar hesabatlılıq üçün çərçivə yaratsa da, onların effektivliyi ardıcıl icra və institusional praktikaya inteqrasiya ilə müəyyən olunur. Bu kontekstdə, Azərbaycanda məcburi hüquqi öhdəliklərin və effektiv monitorinq mexanizmlərinin olmaması məktəblərdə bullinqin qarşısının alınması sahəsində əsas məhdudiyyət olaraq qalır. Finlandiya nümunəsi isə göstərir ki, dəstəkləyici hüquqi çərçivənin sistemli və sübutlara əsaslanan müdaxilələrlə birləşdirilməsi bullinqin daha aşağı səviyyədə olmasına töhfə verə bilər. KiVA kimi proqramlarla dəstəklənən nisbətən aşağı göstəricilər sübut edir ki, profilaktik strategiyaların gündəlik məktəb praktikasına ardıcıl şəkildə inteqrasiyası nəticələrin formalaşmasında həlledici rol oynayır.

Tövsiyələr

Birincisi, Azərbaycan məktəblərdə bullinqi birbaşa tənzimləyən xüsusi qanunvericilik qəbul etməlidir. Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən hazırlanmış 2020-ci il strategiyası ümumi məqsədləri müəyyən etsə də, icrası məcburi olan öhdəliklər yaratmır. Bu səbəbdən, ayrıca hüquqi çərçivə məktəblərdən bullinqə qarşı siyasətlərin hazırlanmasını, profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsini və bu sahədə fəaliyyətləri barədə hesabat verməyi tələb etməlidir. Birləşmiş Krallığın təcrübəsi göstərir ki, bu cür qanuni öhdəliklər institusional hesabatlılığı əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirə bilər.

İkincisi, yeni hüquqi çərçivə effektiv monitorinq mexanizmləri ilə müşayiət olunmalıdır. İrqçilik və Dözümsüzlüyə Qarşı Avropa Komissiyasının (ECRI) hesabatında qeyd olunduğu kimi, hazırda nəzarət mexanizmləri, xüsusilə Ombudsmanın rolu və mövcud siyasətlərin icrası baxımından məhduddur. Müntəzəm yoxlamalar, şəffaf hesabatlılıq tələbləri və öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi halında real sanksiyaların tətbiqi hüquqi normaların ciddi qəbul edilməsini təmin etmək üçün vacibdir. Bu baxımdan, Birləşmiş Krallıqda fəaliyyət göstərən *Ofsted* (Təhsil, Uşaq Xidmətləri və Bacarıqlar üzrə Standartlar Ofisi) kimi müstəqil nəzarət qurumuna bənzər bir institutun yaradılması məktəblərin fəaliyyətinin sistemli qiymətləndirilməsi ilə hesabatlılığı gücləndirə bilər.

Üçüncüsü, Azərbaycan sübutlara əsaslanan bullinqə qarşı proqramları tətbiq etməlidir. Finlandiyanın KiVA modeli bullinqi bütün məktəb yanaşması vasitəsilə azaltmağa yönəlmiş və müşahidəçilərin roluna xüsusi diqqət yetirən uğurlu müdaxilə nümunəsidir. Kardif Universitetinin tədqiqatları göstərir ki, bu model digər kontekstlərə, o cümlədən Birləşmiş Krallıq məktəblərinə də uğurla uyğunlaşdırıla bilər (University of Cardiff 2024). Bu cür proqramların effektiv tətbiqi müəllimlərin peşəkar hazırlığına investisiya qoyulmasını və yerli şəraitə uyğunlaşdırılmasını tələb edir.

Dördüncüsü, beynəlxalq dəstək faydalı rol oynasa da,

uzunmüddətli irəliləyiş daxili öhdəlikdən asılıdır. Avropa Şurasının 2025-ci il təşəbbüsü çərçivəsində uşaq müdafiəsi sahəsinə ayrılan 428,000 avro texniki dəstək baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır (Council of Europe 2025). Lakin xarici maliyyə mənbələrindən asılılıq davamlı həll yolu hesab edilə bilməz. Azərbaycan hökuməti təlim, institusional inkişaf və proqramların davamlı icrasını təmin etmək üçün öz büdcəsindən resurslar ayırmalıdır.

Nəhayət, bullinqlə bağlı maarifləndirmə kampaniyaları hüquqi və institusional islahatları tamamlamalıdır. Şagirdləri, valideynləri və medianı cəlb edən təşəbbüslər ictimai münasibətlərin dəyişməsinə və bullinq hallarının daha çox bildirilməsinə töhfə verə bilər. Bu cür kampaniyalar mövzunun görünürlüyünü artırmaqla yanaşı, profilaktikanın əhəmiyyətini gücləndirir və məktəblərin öz məsuliyyətlərinə əməl etməsi üçün əlavə ictimai təzyiq yaradır.

Ədəbiyyat siyahısı

Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi. 2020. Child policy/Strategy to keep children safe from violence. https://family.gov.az/en/policies/usaq-siyaseti

Council of Europe. 2025. Project brief: Child protection in schools, environment. https://rm.coe.int/aze-2025-project-brief-pmm3359-in-eng/488028b90b

ECRI. 2023. Report on Azerbaijan: Lack of monitoring of Ombudsman and legal implementations. https://hudoc.ecri.coe.int/eng?i=AZE-CbC-VI-2023-18-ENG

Invest Research Centre. 2024. KiVA anti-bullying programme. https://invest.utu.fi/kiva-antibullying-programme/

Legislation.gov.uk. 1998. Education Act 1998. https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/31/part/II/data.pdf

Legislation.gov.uk. 2002. Education Act 2002, Section 175.

https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/32/section/175

OECD. 2023. PISA 2022 results: Volume II – Learning during and after the pandemic. https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-ii_a97db61c-en.html

University of Cardiff. 2024. Treating bullying as everyone’s problem reduces incidence in primary schools. https://www.cardiff.ac.uk/news/view/2882008-treating-bullying-as-everyones-problem-reduces-incidence-in-primary-schools